

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-1-8>

СКІФСЬКА ТЕМА В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЛЕГЕНДАРНА ТА ІСТОРИЧНА

Новик О. П.

*доктор філологічних наук,
професор кафедри української та зарубіжної літератури
і порівняльного літературознавства
Бердянський державний педагогічний університет
вул. Шмідта, 4, Бердянськ, Запорізька область, Україна
orcid.org/0000-0001-6039-0221
noviop@gmail.com*

Ключові слова: амазонки,
історія, легенда,
повсякденність, роман, скіфи.

У статті розглянуто скіфську тему в українській літературі крізь призму повсякденності. Залучено низку художніх текстів ХХ–ХХІ ст., де ця тема найбільш репрезентативна. Простежено, як автори послуговуються історичними розвідками для відтворення колориту епохи. Здебільшого скіфська тема пов'язана з Приазов'ям і Причорномор'ям, проте простежуються зв'язки низки племен скіфів, зокрема массагетів. Частина творів переосмислює повсякденність скіфів та амазонок завдяки залученню фантастичного складника, як у творах Володимира Владка, фентезійної, як у романах Елізабет Айзекс і Наталі Довгопол. Міфологічне переосмислення з містичним складником передбачень, снів і видінь використано в «Легендах Старокиївських» Наталени Королевої. Низка творів про скіфські племена написана в жанрі історичного роману. Такими є, зокрема, романи Івана Білика, Валентина Чемериса, Дмитра Міщенко, де повсякденність скіфів наповнена численними деталями, показано як речовий складник, так і культуру, звичаї, почуття і цінності. Прикметно, що більшість авторів пов'язують історію скіфів зі східними племенами, що відбувається завдяки впливу історії Геродота й інших пізніших джерел. Водночас повсякденність більшості творів, де героями є скіфи й амазонки, поєднує легенди й історичні джерела, тож автори, переплітаючи художній вимисел і домисел, створюють повсякденність власних художніх реальностей. Завдяки цьому можемо говорити й про хронотоп, що охоплює великі території, пов'язані зі скіфами в різні часи їх існування, а кочовий спосіб життя, розподіл на царських скіфів та скіфів-землеробів – усе це ускладнює вироблення єдиного підходу до створення повсякденності художніх творів. Спільними маркерами для побутування скіфів практично у всіх розглянутих творах є войовничість, хоробрість, цінування свободи скіфами, жорстокість до ворога, кінь як вірний слуга і бойовий товариш. Прикметно, що образи скіфів і амазонок, їх спосіб життя часто романтизується, історія здебільшого замальовується не детально, а прив'язується до могутності племені воїнів та легенди про давніх царів.

SCYTHIAN THEME IN FICTION: EVERYDAY LIFE- LEGENDARY AND HISTORICAL

Novyk O. P.

*Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
and Comparative Studies
Berdyansk State Pedagogical University
Shmidta str., 4, Berdyansk, Zaporizhzhia region, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6039-0221
noviop@gmail.com*

Key words: *Amazons, history, legend, everyday life, novel, Scythians.*

The article discusses the Scythian theme in Ukrainian literature through the prism of everyday life. A number of artistic texts of the 20th–21st centuries are included, where this theme is the most representative. The authors use historical research to reproduce the flavor of the era. For the most part, the Scythian theme is connected with the Azov Sea and the Black Sea region, but the connections of some Scythian tribes can be traced the Massageti. Some of the works reinterpret the everyday life of Scythians and Amazons to the inclusion of a fantastic component, as in the works of Volodymyr Vladak, and a fantasy, as in the novels of Elizabeth Isaacs and Natalya Dovgopol. Mythological reinterpretation with a mystical component of predictions, dreams and visions is used in “Legends of Old Kyiv” by Natalena Koroleva. A number of works about the Scythian tribes were written in the genre of a historical novel. The novels of Ivan Bilyk, Valentyn Chemerys, and Dmytro Mishchenko show both the material component and culture, customs, feelings and values. Most authors connect the history of the Scythians with eastern tribes due to the influence of Herodotus’ history and later sources. There with, the everyday life in most works about Scythians and Amazons combines legends and historical sources. The authors, intertwining artistic fiction and conjecture, create the everyday life of their own realities. Owing to this, the chronotope combines large territories that were associated with the Scythians at different times of the existence, and the nomadic way of life, the division into royal Scythians and Scythians-farmers – all this complicates the development of a unified approach to the creation of everyday life artistic works. Common markers for the way of life of the Scythians in most works are militancy, bravery, appreciation of freedom by the Scythians, cruelty to the enemy, and the horse as a faithful servant and companion. The images of the Scythians and Amazons, their way of life is often romanticised, their history is mostly not sketched in detail, but is tied to the power of the tribe of warriors and the legend of ancient kings.

Художня творчість про давні часи, відомі з «Історії» Геродота, розгортає перед сучасним читачем картину переосмислення повсякденності племен, про які більше домислів, ніж фактів. Попри те, такий інтерес не згасає, автори повертаються до загадкового минулого, прагнучи залучити сучасне уявлення про минуле в глобальні процеси, що відбувалися як у часи існування скіфів, амазонок, так і в сучасні реалії історії. Племена, що змінювали своє розташування між Сходом і Заходом унаслідок геополітичних змін, залишили слід у культурах різних народів, у легендах переказах, письмових джерелах.

Історики й археологи досліджують питання історії скіфів та їх сусідів крізь призму знахідок, культурологи долучаються до змалювання предметів культури, звичаїв, літературознавці вивчають історію відтворення образу скіфів у художніх текстах. Учені різних галузей при цьому здебільшого апелюють до одного джерела – «Історії Геродота» як одного з найдавніших, що описує повсякденність скіфів та амазонок. Повсякденність скіфів у художніх творах не досліджувалася в історико-порівняльному аспекті, на сьогодні ця тема є актуальною. О. Кривоший [Кривоший, 2013] розглядає проблему існування амазонок

у контексті колективної пам'яті XIX – початку XX ст., простежуючи, як формувався образ крізь призму художніх і наукових текстів, починаючи від Геродота. Є низка досліджень про скіфів і масагетів, наприклад праці О. Бубенка [Бубенок, 2007; Bubenok, 2002] та інших сучасних учених.

Мета дослідження – переосмислення скіфської теми як частини повсякдення художніх творів на історичну тематику. Завдання: розглянемо на прикладі кількох художніх творів літератури різних епох, як легенди про скіфів та амазонок, що постають із першоджерел, зокрема історії Геродота, розвиваються в літературі. Методи: порівняльно-історичний, герменевтичний, міждисциплінарний підхід до розгляду повсякденності.

Повсякденність скіфів у художніх творах виходить за межі визначення побутописання. Для нас важливим буде й низка аспектів культурного, духовного життя племен в авторській інтерпретації, оскільки в художньому творі автори зазвичай створюють / продовжують легенду про те, що відбувалося в реальності. Як слушно зауважує І. Смаровоз, «можемо стверджувати, що й художня повсякденність є динамічною, бо змінюється, відображаючи зміни в житті персонажа. Існує вона не лише в часі, а й у просторі. Простір художньої повсякденності, змодельованої в тому чи тому тексті, є системою просторів існування всіх персонажів твору, а простір персонажа – це простір, у якому розгортається, розгорталося (спогади) або розгортатиметься (віщі сні, пророчі видіння) життя персонажа. Простір повсякденності займає фундаментальне місце в конструюванні художньої моделі світу персонажа, адже, з одного боку, у просторі відбуваються всі події, пов'язані з життєдіяльністю персонажа, а з іншого – персонаж сам упорядковує свій приватний простір, демонструючи так свої смаки, уподобання, цінності, філософію й світогляд» [Смаровоз, 2023, с. 44].

Свого часу Себастьян Кльонович в поемі «Роксоланія» згадував давню історію для унаочнення власних описів Роксоланії. Письменник у такий спосіб прагнув скористатися настановою поетик про необхідність відшукати уславлення минулого народу в устами муз і Аполлона, за традицією подавав витoki з біблійної історії, а також долучав античність, провадив до сарматів. Вільна інтерпретація «Повісті минулих літ», Геродотової історії та інших джерел у змалюванні повсякденності Русі від часів Яфета поєднує речі для уславлення предків русів у літописах та в поемах барокового письменства. Ігор Ісиченко в «Історії української літератури 17–18 ст.» [Ісиченко, 2011] пише про «сарматський міф» в культурі часів Речі Посполитої, простежуючи ментальність суспільної еліти, вплив на генеалогію шляхетських родів традицій народної культури, протиставлень

чужим впливам: «Польські історики ще з часів Середньовіччя ідентифікували слов'ян із описаним античними авторами сарматським племенем, спорідненим зі скіфами». Геродот називав цей народ «савроматами» і вважав, що він походить від подружнього зв'язку скіфських юнаків з амазонками. У четвертому томі своєї «Історії» він розповідає, що савроматська дівчина не виходить заміж, доки не вб'є ворога, навіть коли їй доведеться залишатися самотньою до старости. Сармати постають з античних творів автохтонами Північного Причорномор'я – войовничими, волелюбними, міцно пов'язаними з рідною землею. Ці лицарські чесноти виявляються основою шляхетського етосу.

У XV – на початку XVI ст. сарматський міф розробляють польські історики Ян Длугош і Матей Меховіт. До кінця XVI ст. теорія про сарматів як предків слов'ян і про Сарматію як попередницю Речі Посполитої вже міцно закріпилася в шляхетській самосвідомості. Її остаточно оформлюють три найпопулярніші в барокові часи історичні твори: *Sarmatiae Europaeae descriptio* (1578) Олександра Гваньїні, *Która przedtym nigdy światła nie widziała, Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi* (1582) Матея Стрийковського, *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Litanorum libri octo* (1587) Станіслава Сарницького. Вони виводять сарматів із біблійних часів, плекають культ мужніх предків й успадкованих від них чеснот, затятий традиціоналізм [Ісиченко, 2011, с. 82–83]. Сарматський міф поширений і в творчості українських барокових письменників, зокрема, про це йдеться в літописах і панегіриках, де культ сильної, мужньої барокової постаті воїна часто унаочнювався епітетом «сарматський». XIX ст. поруч із романтизацією минувшини (здебільшого козацької доби) посилило й інтерес до професійного дослідження історії, а, як наслідок, залучення таких досліджень до художнього переосмислення (як приклад – Микола Костомаров, історик і письменник). Леся Українка, пишучи «Стародавню історію Східних народів» [Леся Українка, 2021], згадує й історію правління й загибелі царя Кіра від рук масагетів (скіфів), покликається на Геродота: «Геродот же розповідає ось яку легенду: Кір, покоривши вавилонців, захотів покорити ще й масагетів. Масагети були сміливим народом і жили в східньому краю по той бік р. Араксу. Дехто каже, що то були скіти. Царицею над ними була Томіріс, вдова остатнього царя. Кір послав до неї послів сватати її. Але вона, знаючи, що Кір хоче опанувати разом з нею і її країну, заборонила йому приходити в масагетську країну. Тоді вже Кір пішов війною на масагетів» [Леся Українка, 2021, с. 114–115]. Леся Українка в примітках до праці подає і власне трактування-у-

загальнення того, хто були «саки» і «массагети»: «Сака, Саки (давньоперськ. Sakā) — за античними джерелами, збірна назва групи іранськомовних кочових і напівкочових племен I тис. до н. е. — перших ст. н. е. Назва походить від скіфського слова saka «олень». В ахеменідських написах саками іменують усіх скіфів. Відомо кілька назв. Сака Парадрая (саки «через море»), ймовірно, мешкали на північ від Чорного моря та у степах на території сучасної Росії; окремі групи сягали долини Дунаю в Центральній Європі, Сирії та Верхньої Месопотамії. Сака Тіграксауда (саки «в загостреному капелюсі») зображені на рельєфі Бегістунської стели й описані Геродотом (7.64); жили між Каспійським морем і річкою Джаксарт (Сир-Дарія). Сака Хаумаварга (саки «пиття Гаоми» або «приготування Гаоми»), можливо, мешкали в південно-східній іранській провінції Дрангіана, яка пізніше стала відомою як Сакастан, Сейстан географічна область на південному сході Ірану (гірські райони Паміру) та південному заході Афганістану. Згадуються з другої половини VI ст. до н. е. Массагети — загальне давнє ім'я племен Приаралля, які мають спільну генеалогічну традицію і, ймовірно, спільний епонім. За Геродотом, один із полководців Ксеркса мав ім'я «Массагет, син Оариза»» [Леся Українка, 2021, с. 415]. Отже, племена скіфів безпосередньо пов'язуються зі Сходом в науково-популярній книзі Лесі Українки, а їх повсякденність є такою, що характерна для кочових народів. Історичні романи про часи Скіфії найбільше поширилися у XX–XXI ст.

У низці історичних романів та творів, де поєднується реальність і фантастика, письменники відтворюють повсякденність напівлегендарних племен. Візьмемо кілька текстів XX і XXI сторіч для дослідження проблеми. Твори Володимира Владка «Нащадки скіфів», Івана Білика «Меч Арея», «Золотий Ра», «Дикі білі коні», «Яр», скіфська трилогія А. Міщенко, романи Валентина Чемериса «Ольвія», «Смерть Атея», «Сини змієногої богині», роман Наталії Довгопол «Де знайти країну амазонок?» та інші дуже різнопланові, різняться і жанрово, і проблематикою, і часом написання. Поєднує всі ці твори спроба переосмислити давні часи Приазов'я та Причорномор'я як такі, що вписують національну історію в глобальні процеси, які змінювали геополітичний простір Європи. Інтерес до скіфів та амазонок притаманний не тільки літературам, що постали на землях, де колись мешкали ці племена. У Елізабет Айзекс у «Скіфській серії» опубліковано книгу «Скіфські випробування» [Isaacs, 2018], що стала фіналістом Міжнародної книжкової премії 2019 року в категорії «Фентезі». Новозеландський біолог Макс Овертон є автором ще однієї Скіфської трилогії про часи Александра Македонського, пише про

племена мазагетів. Кожен із названих письменників свідомо чи ні, зумисне чи вимушено, прямо чи опосередковано, але черпає інформацію з історії Геродота й інших старих джерел. При цьому низка текстів має згадки про побутування скіфів на Сході.

Українські історичні романи про скіфів досліджено в працях науковців (дисертації Т. Хорольської, Артюшенко та інші дослідження [Антоненко, 2016; Артюшенко, 2015; Домалега, 2007; Хорольська, 2014; Король, 2014]). Здебільшого йдеться про жанрові особливості історичної романістики, проблематику, водночас повсякденність художньої дійсності окремо не вивчали.

Традиція використання способу відтворення далекої історії завдяки поєднанню кількох епох, потрапляння в «загублену країну» поширена в пригодницькій літературі. Починаючи із «загубленого світу» Артура Конан Дойля, письменники раз по раз створювали такі подорожі між світами. У першій половині XX ст. подібну подорож створив Володимир Владко у своєму романі «Нащадки скіфів», написавши твір ідеологічно заангажований, але такий, що відповідав законам пригодницького жанру і ґрунтувався на знаннях археології та геології, історії. Захоплення загадковим племенем скіфів було рушієм для створення цього роману, зокрема, автор зазначав: «Мене свого часу безмежно захопив світ стародавніх скіфів, які були колись, як кажуть, з незапам'ятних часів насельниками України (та й не лише України, а й усіх широких степів на південному сході Радянського Союзу). З'явилися вони в цих краях майже невідомо звідки — і так само невідомо куди зникли, не залишивши по собі ніяких ознак писемності. Все те, що сучасна наука знає про них, побудоване виключно на основі матеріальних знахідок, знайдених під час археологічних розкопок у курганах, та ще з нечисленних записів стародавніх грецьких і римських істориків. Довгий час я старанно вивчав такі матеріали — і вирішив, нарешті, написати роман про життя й побут одного з тих таємничих племен. Але як його писати? Я не зумів би, каюся, написати історичний роман в прямому розумінні цього слова. І я, після довгих роздумів, спинився на моєму улюбленому жанрі наукової фантастики. Хай мої герої завідомо фантастично, але в межах літературної достовірності, опиняться в світі стародавніх скіфів, хай у романі розгортаються події в конфліктах між радянськими вченими і скіфськими вшунанами, вождями і поневоленими рабами, — це дасть мені можливість показати в сюжетних пригодах звичаї, побут і традиції одного з скіфських племен» [Владко, 1970, с. 380].

Тож прагнення змалювати повсякденність таємничого світу скіфів змусило автора заглиби-

тися в історичні праці задля розуміння тонкощів побуту, звичаїв і створення художнього простору племені скіфів, яких бачать люди з ХХ ст. Геродотова історія свідчить про кілька версій походження скіфського племені, зокрема й з Азії, розповідається і про зв'язки з грецькою міфологією, культуру і звичаї. Тож частину матеріалу письменник міг взяти саме звідти. Над втіленням задуму художньої розповіді про пригоди у країні скіфів Володимир Владко працював близько трьох років (1937–1939). Після появи роману в 1939 році доопрацьовував його і друком вийшов у 1952, 1959, 1962 роках, твір перекладено польською і литовською мовами. Історики й археологи зацікавилися художньою інтерпретацією життя скіфського племені. Так, післямова до видання 1939 р. професора археолога С. Семенова-Зусера містила аналіз твору Владко, подавала науково-популярне зображення повсякденності скіфського суспільства, вказано і неточності відтворення життя скіфів у романі. На думку археолога, письменникові «вдалося надзвичайно тонко виявити епоху, дух і обстановку життя зниклих тисячоліття тому скіфів. На фоні інтриг та колізій головних персонажів він показав нам життя й боротьбу цілих племен. У «Нащадках скіфів» органічно сполучилися дані історії і археології з творчою фантазією автора» [Владко, 1970, с. 380]. Скіфські племена, від яких не залишилося писемних пам'яток, у романі оприявнюються завдяки таємничому рукописові, писаному давньогрецькою мовою з вкрапленням іранських слів. Письменник спирається на історію, що поєднує розповіді про походження частини скіфів з іранських земель. Багато дрібних деталей авторської уяви постають на підґрунті з наукових припущень про кочовиків, які жили на південному сході не тільки в Причорномор'ї та Приазовських степах, аж до Аральського моря. Геродот писав про масагетів: «Кажуть, що цей народ є і великий, і войовничий і мешкає там, де небо розвиднюється і сходить сонце за рікою Араксом і супроти ісседонів» [Геродот, I, с. 201], а вони, вважав історик, могли належати до племені скіфів [Геродот, I, с. 201]: «Масагети одягаються так, як скіфи, і спосіб життя в них є такий самий. Воюють вони як кінні, так і піші (бо вміють воювати обома способами). Вони – лучники і металники дротиків і мають при собі сокири. Для всякої зброї вони використовують золото і мідь...» [Геродот, I, 215]. У романі Володимира Владко археологи знаходять вказівки на розташування таємних скарбів скіфів за допомогою наскельних малюнків, між якими не тільки зображення людини, але й коня, згадки про золото, якого було багато у скіфів. І події, що розпочинаються з печери й кургану на території Донецької області початку ХХ ст., проєктуються на повсякденність часів скіфів та

обширу їх кочового простору. Племена скіфів і загадка їх походження постає рушієм сюжету в романі Володимира Владко, прагнення розгадати цю таємницю поєднує різних за віком людей, самі вчені в книзі називають це почуття дослідницьким запалом. Один із героїв твору, Артем, згадує про таємниці появи стародавніх скіфів, про які він багато дізнався з розповідей археолога Дмитра Борисовича: «Таємничий народ, скупчення різних племен, які поступово розвивалися, переходячи від нижчих стадій розвитку до вищих, кочівники, мисливці, землероби, – вкрай зацікавив Артема. Народ, який не залишив по собі ніяких власних писемових пам'яток, про який можна було довідатися дещо тільки з творів стародавніх грецьких або деяких римських істориків та з археологічних розкопок могил, укритих сивим перекотиполем, – захопив Артема своєю дивною долею. Невідомо, звідки з Азії прийшли в широкі степи теперішньої України ті скіфські племена, невідомо, куди зникли вони через кілька століть...» [Владко, 1970, с. 23].

У книгах Наталії Довгопол «Де знайти країну амазонок?» [Довгопол, 2022] та Елізабет Айзекс «Скіфські випробування» [Isaacs, 2018] домінує фентезійний складник. Забуті часи постають живими й колоритними. В українській авторки це подорож-квест у пошуках країни, що давно зникла, але герої вірять в їх існування і віднаходять шлях. При цьому одна з героїнь, яка шукає країну амазонок у часи польських магнатів, несе у своїй торбі як найдорожчий скарб не тільки перстень, що відкриває портал, але й «Історію» Геродота: «Ого, Геродот! – присвиснув юнак, беручи до рук один із важких томів. – «Поетика» Арістотеля, серйозно? Я вже думав, тут золоті злитки! А що, хліба-солі ти з собою взяти не подумалася?» [Довгопол, 2022, с. 29]. У романі Елізабет Айзекс повсякденність нащадків країни амазонок, їх традиції, почерпнуті з давніх часів. Тож не дивно, що в книгах є як топоси, так і квазітопоси, що поєднують реальність і вигадку, історію й легенди.

«Легенди Старокиївські» Наталенни Королевої [Королева, 1942] стають дивовижним хитросплетінням легенд і переказів давніх часів: дохристиянських і християнських. Поміж них є і змалювання повсякденності войовничого ватажка скіфів Гашти в оповіданні «Опойний дим», де поєднано реальність і видіння скіфом далекого майбутнього. Гашта не бачить себе поза війною, боєм, його недуга від нудьги й спокою. Авторка наголошує на таких складниках звичаїв скіфів, як культ коня: мрії про гарних коней, військові обладунки є бажанішими за любов до жінки. Спогади, якими втішається скіф, співаючи бойових пісень, це давнина, коли були бої з аланами на Гнилому морі. Забобони й здатність здолати вовка, зневага

до інших народів, описи страв – повсякдення, що творить письменниця, змінюється іншим пластом часопростору – майбутнє часів хрещення Русі, а далі й навали орди. Таке поєднання реалій і видіння дало змогу авторці обіграти зв'язок скіфів та їх нащадків як відповідь на питання «Повісті временних літ» про те, звідки пішла Руська земля. В іншій оповідці «Таврійська бай» царський син еллін-скіф Боризес зустрічає останню з роду амазонок Талестрис, виховану центавре-сою. Згадує легенди про битви скіфів і амазонок, детально описує поєдинок між юнаком та дівчиною біля храму Артеміди, кохання скіфа та амазонки благословляє Пан. Переплетення різних легенд і грецьких міфів створює повсякденність художнього твору, що поєднує різні впливи і є напівмістичним.

Твори ж Івана Білика та Валентина Чемериса про скіфів можна охарактеризувати як історичні романи, де повсякденність племен письменники відтворюють, спираючись на наукові дослідження. Іван Білик спеціально вивчив старогрецьку мову, щоб читати в оригіналі Геродота й інших древніх істориків. Оповідач в «Золотому Ра» Івана Білика безпосередньо спілкується з Геродотом і відтворює для сучасників розповіді про далекі часи. Автор отримав Шевченківську премію за цей роман як «Історію» Геродота у вільному викладі. Про давні часи і трилогія Івана Білика «Скіфи», а в романі «Меч Арея» автор створює переосмислення історії племен, що населяли Європу, в тому числі гунів вважає нащадками скіфів. Роман «Яр» Івана Білика містить текст дослідження головного героя про давні часи як спробу знайти витoki походження українського народу. «Аксіоми недоведених традицій» – це післямова до книги Івана Білика «Меч Арея», на яку, за свідченнями самого Івана Білика, витрачено більше часу, ніж на написання роману. Автор не просто зібрав інформацію із загальноновизнаних на той час підручників історії, а прочитав доступні праці істориків минулих століть, праці Вельтмана, дослідження радянського періоду про походження та розселення племен на теренах Європи. Висновки Івана Білика не збігалися із загальноприйнятими, про це пише Т. Хорольська [Хорольська, 2014], адже смілива гіпотеза про те, що гуни, скіфи, слов'яни і руси є різними назвами одного народу, нащадками якого є й українці, вразила істориків: «Найвизначніший історик того часу, візантійський імператор Костянтин Багрянородний каже: «Цей народ ми називаємо скіфами або гунами. Щоправда, самі себе вони звуть русами» [Білик, б/р, с. 413].

Такі спроби писати про племена минулого були кроком до перегляду геополітики давніх часів і сучасності, неприйнятним для офіційної доктрини історії: «Київ стояв над Дніпром, і стояв

з незапам'ятних віків. Історія наша повна білих плям, історіографія рясніє плямами темними й ще більше – затемненими. Й цей справедливий докір, як казав О. Вельтман, російський письменник минулого сторіччя, лягає на сумління не так найдавніших істориків, як на істориків доби істинно варварської, коли старанність, добродесність та прагнення об'єктивності, що існували раніше, почали в масовому порядку, при переписуванні античних свідчень та хронік, замінюватись невігласькими перекручуваннями, описками та свідомим підтасовуванням для наперед планованого вкорінення в історіографії неіснуючих фактів і дій, прийшлих династій та прийшлих народів-завойовників. І наш святий першообов'язок вишукувати в полові нещирості й тенденційних перекручувань зерна правди – як би це не важко й на перший погляд безнадійно не здавалось» [Білик, б/р, с. 437].

Понад те, автор обґрунтовує власну теорію цитатами з різних праць Йосифа Флавія, Пріска й Вельтмана, розглядає лінгвістичні теорії щодо походження назв скіфів, гунів, козаків та інше. Письменник вводить і легендарний скіфський меч для увиразнення образу Гатила, меч як запоруку й символ перемоги. Образ меча є і в романі Наталі Допгопоо, де його також може витягти з каменя тільки нащадок скіфів та амазонок із чистими помислами й мужній.

Валентин Чемерис інтерпретує історію царських скіфів із залученням топонімів, імен і подій з геродотівської історії. Історичні романи відтворюють повсякденність скіфів, уможлиблюють заглиблення читача в атмосферу античної епохи. Знання про племена з тексту і приміток до роману змушують із цікавістю шукати додаткову інформацію про деталі епохи, дивитися географічні карти про розселення племен і шукати відповідні топоніми, проєктуючи їх на сучасність. «Смерть Атея» стає книгою для вдумливого читання, але з пригодницьким сюжетом, політичними інтригами, змаганнями за царський трон, проблемами честі й моралі, відтвореними в повсякденності скіфів. У 1990 році письменник отримав найпрестижнішу красназнавчу нагороду – всеукраїнську літературну премію імені Д. І. Яворницького за романи «Скандал в імператорському сімействі» та «Смерть Атея».

Уже в першому історичному романі Валентина Чемериса «Ольвія», читаючи діалог скіфа та його юної дружини-гречанки, бачимо прив'язку характеристики повсякденності до племен, топонімів Причорномор'я та Приазов'я. Автор відтворює й самохарактеристику скіфів як переможців-войовників.

«– Ти... хто?.. – для чогось запитала вона. – Людина чи...»

– Ні, я – скіф! – Грався він трихвостим нагаєм, від удару якого репалась шкіра і на людині, і на

тварині. – А скіфи дужчі за всіх людей. Першими це відчули на своїх шиях кіммерійці, які колись жили у цих краях. Скіфи прийшли, збороли їх і зробили їхні степи своїми. А край цей кіммерійський назвали Скіфією.

– Не хвалися, – сказала вона мружачись. – Я чула, що скіфів із Азії витіснили племена масагетів. Відходячи, скіфи перейшли ріку Аракс, довго тікали... ну, відходили, аж доки потрапили в землю кіммерійську.

– Хто кого тіснив, нас масагети чи ми масагети, хай про те не турбується дочка грецького архонта, – стримано відказав він, а їй стало трохи легше, що вона таки шпигнула його гординю. – Бо звідтоді, як ми прийшли сюди, у степах на схід і на захід від Борисфену, на південь і на північ, немає люду, сильнішого за нас. І доки в небі сяє Колаксай, а на землі тече Арпоксай, ми – скіфи! – володарі усіх тутешніх родів і племен. І дочка грецького архонта хай не боїться, їдучи до нас. У саїв її життя буде в повній безпеці» [Чемерис, 1990, с. 54]. Вірування у всесильність своїх богів, непереможність скіфських воїнів також частина легендарної повсякденності скіфів.

Та й обіцянка нареченій берегти її дужче, ніж власного коня, є промовистою деталлю для характеристики молодого запального воїна-степовика, для якого кінь був більше, ніж бойовий товариш, бо «кінь для скіфа – що крила для птаха». Цей та інші метафоричні вирази, романтизація образів скіфів надає пригодам і загалом розповіді романів В. Чемериса характеру пригодницької прози, виражає ставлення автора до суб'єкта зображення. Прикметно, що автор змальовує не скіфів-землеробів, а скіфів-воїнів, які й завоювали землі біля Борисфену, згадує про походження племені скіфів з Азії.

Донька архонта міста Ольвії, гречанка, названа на честь цього міста, виходить заміж за скіфа не з власної волі, без кохання, задля політичних міркувань батька. Скіфи для неї чужинці, але саме серед скіфів Ольвія дізнається, що значить кохати, сама стає частиною скіфського племені. Попри реалізацію сюжетних ліній життя і смерті головної героїні Ольвії, подружнього життя Ольвії і Тапура, кохання і любовного трикутника (їх насправді два – Ольвії, Тапура, Ясона і Радона, Мілени, воїна), зради і смерті, у романі на першому плані зображена історична лінія, яка ґрунтується на змалюванні повсякденності скіфів, їх походів і перемог (перемога армії царя Дарія). Можливо, тому, що скіфів автор вважав давніми предками українців, його симпатії завжди на боці скіфів, яких описано з повагою до воїнської доблесті, сміливості й витривалості.

Трилогія Дмитра Мішенка складається з романів, у яких поміж інших племен змальовано і

повсякденність скіфського племені: «Синьоока Тивер», «Лихі літа ойкумени», «Розплата».

Ще одна книга, де відтворено давню історію вустами хлопця Алкіона, це «Ольвія. Зима змін» Олексія Гедеонова [Гедеонов, 2023], адресована підлітковій аудиторії. В облозі Ольвії військами Александра Македонського відбувся злам після втручання союзників греків – скіфів. Попри дидактизм, притаманний твору для дітей, загальна канва історії, що її прописує автор, уможливує і повсякденність, у якій є місце скіфам.

Макс Овертон задумав писати про скіфів (масагетів) завдяки його інтересу до Александра Македонського й історії його епохи. Герої романів вигадані автором, але повсякденність епохи письменник намагався відтворити за доступними йому історичними джерелами. Овертон зазначав, що скіфи, які в його розповіді названі масагетами, живуть біля ріки Окс на південь від Материнського моря (Аральського моря). «Скіфи з часом рушили на захід і через декілька сотень років зайняли землі на північ від Чорного моря, де були розташовані більшість їх пізніх міст. У часи Александра Македонського вони ще зустрічалися на Сході: «Вершники – племена кочівників, що кочували степами Азії, жили зі своїх табунів і воювали з кожним, кого зустрічали. Яким був їх світ? Моє дослідження виявило фрагменти інформації, що захочували, натякали на просте життя, але зовсім не схоже на життя їх сусідів. У них були міста, але вони все ще вели кочовий або, в крайньому разі, напівкочовий спосіб життя, виводили свої табуни на трав'янисті рівнини влітку і зимуючи недалеко від своїх міст і поселень. Вони були культурними, вели багате художнє життя і мали гостре почуття честі. Хоча вони були грізними воїнами, вони, як правило, були недисциплінованими і потребували твердої руки, щоб ними керувати. Вони йшли за неспадковими вождями жрицями Богині-Матері» [Overton, 2013]. Такі міркування про скіфів, втілені в творах письменника, є поєднанням авторського переосмислення історичних фактів і художнього домислу в повсякденності художнього твору. Романи скіфської трилогії цього автора демонструють, що інтерес до повсякденності скіфів притаманний як українським письменникам завдяки зацікавленню історією територіальною, так і письменникам з інших країн. Бачимо спробу відтворити повсякденність скіфських племен в історичних романах, почасти вальтерскоттівського типу.

Інтерпретація давньої історії земель постає спробою вписати історію в глобальні процеси зміни світу, відтворити маркери збереження традицій і героїчних звершень (недаремно в більшості з розглянутих творів є образ меча: меч Арея, меч амазонок, меч як зброя і як символ). Таким

чином, скіфи є частиною всесвітньої історії, історії племені, що прийшло зі Сходу, історії українських земель, а відтворення сучасними письменниками повсякденності скіфів та амазонок актуалізує переосмислення процесів, що відбувалися в Приазов'ї та Причорномор'ї. Образи коней поєднують фактично всі твори про кочові племена скіфів, адже кінь є й частиною повсякденності, і бойовим товаришем, і багатством, а подекуди й предметом поклоніння.

Повсякденність творів, поєднує художній вимисел і художній домисел, власні художні реальності. Хронотоп романів включає великі території, пов'язані зі скіфами в різні часи їх існування. Спільними маркерами для побутування скіфів практично у всіх розглянутих творах є войовничість, хоробрість, цінування свободи скіфами, жорстокість до ворога. Перспективним буде порівняння повсякденності скіфів у творах українських і зарубіжних письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко Т. О. Поетика художньої прози Валентина Чемериса : дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Старобільськ, 2016. 201 с.
2. Артюшенко З. В. Художня інтерпретація історії у романах Івана Білика: дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2015. 195 с.
3. Білик І. Меч Арея [Електронний ресурс]. Лондон : Українська видавнича спілка, б.р. 439 с. Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/proza/14101-bilik-i-mech-areya>.
4. Білик І. Дикі білі коні: історичний роман. Київ : А.С.К., 2007. 320 с.
5. Білик І. Золотий Ра : Геродотові історії у вільному переказі. Київ : «Веселка», 1989. 470 с.
6. Білик І. Меч Арея: [роман]. Київ : А.С.К., 2005. 384 с.
7. Білик І. Не драгуйте грифонів: [роман]. Київ : Редакційно-видавничий відділ «Заповіт», 1993. 304 с.
8. Білик І. Цар і раб : історичний роман. Київ : А.С.К., 2007. 432 с.
9. Білик І. Яр : роман [передм. А. Г. Шпиталь]. Київ : Грамота. 2008. 784 с.
10. Бубенок О. Б. Маскути на Східному Кавказі. *Східний світ*. 2007. № 1. С. 23–33.
11. Владко В. М. Твори в п'яти томах. Том 2. Нащадки скіфів. Київ : Молодь, 1970. 382 с.
12. Геденов Олександр. Ольвія. Зима змін. Харків : АССА, 2023. 224 с.
13. Геродот. Історія в дев'яти книгах / Пер. А. О. Білецького. Київ, 1993.
14. Довгопол Н. Знайти країну амазонок. Харків : Віват, 2022. 320 с.
15. Домалега І. М. Жанрово-стильові особливості історичних романів Д. Міщенка про добу VI–VII ст. н. е. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Кіровоград, 2007. 19 с.
16. Ісіченко І. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.) : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. Львів : Святогорієць, 2011. 568 с.
17. Королева Наталена. Легенди старокиївські. Частина I. Прага, 1942.
18. Король Л. П. Структурні елементи сюжету й композиції в історичному романі «Ольвія» В. Чемериса. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки*. 2014. Вип. 3. С. 259–270. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2014_3_35.
19. Кривоший Олександр. Амазонки та «амазонство» в колективній пам'яті південноукраїнського степового соціуму (XIX – перша третина XX століття). *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 4. С. 17–34.
20. Міщенко Д. Вибрані твори: в 2 т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1: Синьоока Тивер: іст. роман. 443 с.; Т. 2: Лихі літа Ойкумени; Розплата : іст. романи. 797 с.
21. Смаровоз І. С. Поетика повсякденності в українській і польській сучасній жіночій прозі (Ірен Роздобудько – Мануела Гретковська) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія (галузь знань: 03 Гуманітарні науки) – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2023. 197 с.
22. Леся Українка. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 10. «Стародавня історія східних народів». Конспекти. Виписки з книг. Нотатки та інше / ред. Ю. Громик; передм. О. Огнєва; упоряд. А. Радько, О. Огнєва, І. Біскуб та ін.; комент. О. Огнєва, В. Приймаченко, О. Романова та ін. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 528 с., 56 с.
23. Хорольська Т. В. Літературна доля твору Івана Білика «Меч Арея». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. Харків, 2014. № 1107, вип. 70. С. 193–196.
24. Чемерис В. Смерть Атея : роман. Дніпропетровськ : Промінь, 1990. 286 с.
25. Чемерис В. Л. Ольвія [роман]. Київ : Український центр духовної культури, 1990. 384 с.

26. Bubenok O. Iranian-Turkic Ethnic and Cultural Symbiosis in the Steppes of Turan after the Hunnic Expantion. *Cxiдnyй свit. 2002. № 1. S. 86–89.*
27. Isaacs Elizabeth. The Scythian Trials. SCYTHIAN SERIES. Vesuvian Books, 2018. 372 s.
28. Overton M. Scythian Trilogy. Book 1: Lion of Scythia Kindle Edition. Clocktower Books. 2000. 176 s.
29. Overton M. Scythian Trilogy Book. Tuesday, September 3, 2013. <http://maxovertonblog.blogspot.com/>.

REFERENCES

1. Antonenko, T.O. (2016). Poetyka khudozhnoi prozy Valentyna Chemerysa. *Candidate's thesis*. Starobilsk [in Ukrainian].
2. Artiushenko, Z.V. (2015). Khudozhnia interpretatsiia istorii u romanakh Ivana Bilyka. *Candidate's thesis*. Kyiv, 195 p. [in Ukrainian].
3. Bilyk, I. Mech Areia [Elektronnyi resurs]. London: Ukrainska vydavnycha spilka, b.r. <http://diasporiana.org.ua/proza/14101-bilik-i-mech-areya> [in Ukrainian].
4. Bilyk, I. (2007). Dyki bili koni: istorychnyi roman. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian]
5. Bilyk, I. (1989). Zoloty Ra: Herodotovi istorii u vilnomu perekazi. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
6. Bilyk, I. (2005). Mech Areia: [roman]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
7. Bilyk, I. (1993). Ne dratuite hryfoniv: [roman]. Kyiv: Redaktsiino-vydavnychiy viddil “Zapovit” [in Ukrainian].
8. Bilyk, I. (2007). Tsar i rab: istorychnyi roman. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
9. Bilyk, I. (2008). Yar: roman [peredm. A.H. Shpytal]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
10. Bubenok, O.B. (2007). Maskuty na Skhidnomu Kavkazi. *Skhidnyi svit. № 1. P. 23–33* [in Ukrainian].
11. Vladko, V.M. (1970). Tvory v piaty tomakh. Tom II. Nashchadky skifiv. Kyiv: Molod [in Ukrainian].
12. Hedeonov, Oleksii (2023). Olviia. Zyma zmin / Iliustratsii: Olherd Karabut. Kharkiv: ASSA [in Ukrainian].
13. Herodot (1993). Istoriiia v deviaty knihakh / Per. A.O. Biletskoho. Kyiv, 1993 [in Ukrainian].
14. Dovhopol, N. (2022). Znaity krainu amazonok. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
15. Domaleha, I.M. (2007). Zhanrovo-stylovi osoblyvosti istorychnykh romaniv D. Mishchenka pro dobu VI–VII st. n.e. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kirovohrad, 2007 [in Ukrainian].
16. Isichenko, Ihor, arkhiepiskop (2011). Istoriiia ukrainskoi literatury: epokha Baroko (XVII–XVIII st.): navch. posibnyk dlia studentiv vyshchykh navch. zakladiv. Lviv: Sviatohorets [in Ukrainian].
17. Koroleva, Natalena (1942). Lehendy starokyivski. Chastyna I. Praha, 1942 [in Ukrainian].
18. Korol, L.P. (2014). Strukturni elementy suzhetu y kompozytsii v istorychnomu romani “Olviia” V. Chemerysa. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Ser.: Filolohichni nauky*. Issue 3. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2014_3_35 [in Ukrainian].
19. Kryvoshyi, Oleksandr (2013). Amazonky ta “amazonstvo” v kolektyvni pamiati pivdennoukrainskoho stepovoho sotsiumu (XIX – persha tretyna KhKh stolittia). *Narodna tvorchist ta etnolohiia. № 4. P. 17–34* [in Ukrainian].
20. Mishchenko, D. (1991). Vybrani tvory: v 2 t. Kyiv: Dnipro, Vol. 1: Synooka Tyver: ist. roman. 443 p.; Vol. 2: Lykhi lita Oikumeny; Rozplata: ist. romany [in Ukrainian].
21. Smarovoz, I. Poetyka povsiakdenosti v ukrainskii i polskii suchasni zhinochii prozi (Iren Rozdobudko – Manuela Gretkovska) – Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. *Doctor's thesis*. Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, Kharkiv, 2023.
22. Ukrainka, Lesia (2021). Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 tomakh. Tom 10. “Starodavnia istoriiia skhidnykh narodiv”. Konspekty. Vypysky z knih. Notatky ta inshe / red. Yu. Hromyk; peredm. O. Ohnieva; uporiad. A. Radko, O. Ohnieva, I. Biskub ta in.; koment. O. Ohnieva, V. Prymachenko, O. Romanova ta in. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
23. Khorolska, T.V. (2014). Literaturna dolia tvoriv Ivana Bilyka “Mech Areia”. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Filolohiia. Kharkiv, 2014. № 1107. Issue 70. P. 193–196 [in Ukrainian].
24. Chemerys, V. (1990). Smert Ateia: roman. Dnipropetrovsk: Promin [in Ukrainian].
25. Chemerys, V.L. (1990). Olviia: [roman]. Kyiv: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].
26. Bubenok, O. (2002). Iranian-Turkic Ethnic and Cultural Symbiosis in the Steppes of Turan after the Hunnic Expantion. *Shidnyy svit. № 1. P. 86–89.*
27. Isaacs, Elizabeth (2018). The Scythian Trials. SCYTHIAN SERIES Vesuvian Books.
28. Overton, M. (2000). Scythian Trilogy Book 1: Lion of Scythia Kindle Edition. Clocktower Books.
29. Overton, M. (2013). Scythian Trilogy Book. Tuesday, September 3, <http://maxovertonblog.blogspot.com/>.